

BƏDİİ YARADICILIQLA İSTEHSAL OLUNAN MƏMULATLARIN ƏMTƏŞÜNASLIQ ASPEKTLƏRİ

N.N.HƏSƏNOV, S.S.CAMALLI
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Məqalə müasir şəraitdə ictimai inkişaf insanların siyasi, əmək, əxlaqi, ədəb qaydaları, fiziki və bədii cəhətdən kamilləşməsini tələb edən amillərdən sayılır. İnsanın bütün hayatı boyu bütün sahələrdə, məsələn, əməkdaş, məişətdə, ictimai fəaliyyətdə, qarşılıqlı münasibətdə, istirahətdə estetik qavranması formalaşır. İnsan hər bir əşyada özünü mədəni və estetik zövqündən asılı olaraq gözəllik axtarır, onu dərk etməyə və qiymətləndirməyə çalışır. Buradan da belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əsl gözəl və xöşbəxt o insandır ki, o vaxt taparaq bütün gicci ilə insan mədəniyyətinin böyükünü dərk edir. Bu tələblərin ödənilməsində insanı əhatə edən istehlak mallarının, o cümlədən bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı məmələtlərin həllədici rolü danılmazdır.

Xalq yaradıcılığı sənəti ilə hazırlanmış əşyalar hər bir xalqın özünə məxsus olan milli sərvətləridir. Xalqın keçmiş ilə bağlı olan ən yaxşı yaradıcılıq ənənələrinin davam etdirilməsi həzirdə bizim həyatımıza daha geniş daxil olmaqdadır.

Açar sözləri: Xalq yaradıcılığı, bədii təyinatlı məmələtlər, estetik zövq, istehlak xassələri.

Işin məqsədi - Hazırkı məqalədə bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı məmələtlərinin əmtəşünaslıq nöqtəyi-nəzərdən bəzi əlamətlərini xarakterizə etməkdən ibarətdir.

Bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı məmələtləri məşətə daha geniş halda daxil olmaqla insanların estetik tərbiyəsində böyük rol oynayır. Xalqlar, dövlətlər arasında ictimai münasibətlərin genişlənməsi millimənəvi dəyərlərin inkişafında başlıca əlamətlərdən dir.

Son dövrlərdə istər ölkədə və istərsə də xarici dövlətlərdə turizmin inkişafının mədəni əlaqələrin genişləndirilməsinə təsiri, beynəlxalq və milli sərgilərin təşkili, müxtəlif elmi, mədəni, idman yarışlarının keçirilməsi, bütün bunlar xalq yaradıcılığı məmələtlərinə olan tələbatın yüksəlməsinə şərait yaratmışdır. Bir neçə ölkələrin mərkəzi şəhərlərində milli bədii təyinatlı mağazaları təşkil edilmiş və bu ənənə davam etdirilməkdədir. Alıcılar, xüsusilə də turist səfərinə çıxanlar hədiyyə və digər xalq yaradıcılığının nümunələrini almaqla bu əşyaların harada və kim tərəfindən hazırlanıldığı barədə bilgilər əldə edirlər.

Məmələtlərdən göründüyü kimi, bədii yaradıcılıq çox qədimlərdən insanlara məlum olmuşdur. Şüurlu insan cəmiyyətinin meydana gəlməsi ilə sənətkarlığın inkişafı ilk dövrlərdə əhalinin həyatında vacib olan digər məişət əşyaları ilə yanaşı bədii təyinatlı müxtəlif növlərdə məmələtlər da hazırlanmasına gətirib çıxarmışdır. İlk dövrlərdə insanlar tərəfindən müxtəlif materiallardan hazırlanmış əşyalarдан ancaq onların gündəlik tələbatının ödənilməsinə xidmət etmişdir. Lakin əsrlər keçdikcə tətbiqi, təsviri, dekorativ, arxitektura kimi incəsənət növlərinin güclündən yaradıcılıq qabiliyyətində istifadə edən sə-

nətkarlar insanların estetik zövqünü oxşayan məmələtlər hazırlamaqla adamların gözəlliyə olan münasibətlərini tamamilə dəyişdirmiş və nəticədə insanın gerçekliyə qarşı estetik münasibətini, duyğusunu, düşüncəsini formalaşdırmağa başlamışlar.

Təsəvvür edək ki, biz arxeoloji qazıntılar zaman aşkar edilmiş muzeydəyik. Bizim gözlərimiz önündə insan nəslinin “uşaqlığı” dayanmışdır. Daşdan və dəmirdən hazırlanmış çoxlu sayıda əmək alətləri, məişət əşyaları, məsələn, çəkic, bıçaq, kəski alətləri, nizə, ox ucu, küvəc, səhəng, insan və heyvan fiqurları və s. ibarət olan əşya yığımı canlandırılmışdır.

Biz arxeoloji muzeydə insanın sənətkarlı, yaradıcılıya, yeniləşdiriciliyə necə çevrildiyini görürük. Hələ ibtidai insan yazmaq və rəsm çəkmək sənətini öyrənməsindən çox çox əsrlər əvvəl, sözün əsl mənasında indiki yaradıcılıq ənənəsindən çox əvvəller əmək insanda gerçekliyə qarşı bədii münasibət bəsləmək qabiliyyəti oyatmışdır. Qədim alətləri nəzərdən keçirərək həmin alətlərin təkcə öz məzmununa və təyinatına görə deyil, həmdə formasına görə əvvəlkilərdən daha mükəmməl təkmilləşdiriyini və bizim həzirdə dediyimiz mənada gözəlliyini görərik.

Qədimlərdə insanlar öz əməyini səmərəli təşkil etmək arzusu ilə yaşadığı və çalışdığını dərk etdikcə əşya və hadisələrin simmetriya, mütənasiblik, ölçü, forma xassələrinin olduqca böyük əhəmiyyətini başa düşməyi və qiymətləndirməyi öyrəndi. Sonralar özü ornament yaratmağa müvəffəq olmuşdur və bunun da təcrübəvi faydası yoxdur. Lakin o ornamentdə ibtidai insan təbiətdən ritm, simmetriya, mütənasiblik və s. kimi müşahidə etdiyi xassələr haqqında öz təsəvvürlərini sanki bir yerdə toplamış, özü üçün aydınlaşdırılmış və onu bədii obraz formasında ifadə etmişdir.

Misal üçün, qədim insan çəkicə olan tələbatına ödəmək məqsədilə onun dəstəyinin uzunluğunun elə bir ölçüsünü tapmışdır ki, bu alət əsl mənada çəkic kimi güclü və istifadə üçün əlverişli olsun. Daha doğrusu o, funksional tələbə cavab versin. İnsan hansı əşyani yaradırsa, o, ilk növbədə onun nə məqsədə istifadəsi üçün fikirləşir və ona yararlı forma verir.

Məlum olduğu kimi hər bir əşya, məmulat, bədii yaradıcılığın məhsullarıdır. Bu əşyalar əmtəəşunaslıq dili ilə desək, insanların müəyyən maddi və mənəvi tələbatlarının ödəmək xassələrinə malik olmalıdır. İstər metaldan, istər ağaçdan, istər keramikadan və şüşədən hər hansı bir məmulatın layihəsini hazırlayarkən dizayner çalışır ki, həmin əşya istifadə baxımdan səmərəli olsun, eyni zamanda xarici tərtibatca istehlakçıların zövqünə uyğun gəlsin. Biz kostyum və digər bədii təyinatlı əşyalar alarkən ilk növbədə onun istifadə prosesində lazımi rahatlığı, davamlılığı, estetik nöqtəyi-nəzərdən zövqümüzü oxşamağını da nəzərdə tuturuq.

Əmtəəşunaslıq baxımından istehlak malları bir səra xassələrə malik olamlıdır ki, bu xassələr istifadə prosesində onun maddi və mənəvi tələbatını ödəməlidir. Malların keyfiyyət göstəriciləri ona mənsub olan bir neçə xassələrin, yəni fiziki, kimyəvi və bioloji xassələrin toplusundan, habelə istehlakçıların mallara qarşı olan funksional, erqonomik, estetik, zərərsizlik və digər tələblərə cavab verən xassə göstəricilər toplusundan asılıdır. Xüsusilə, bədii təyinatlı məmulatlar birinci növbədə insanların estetik zövqlərini formallaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olmalıdır.

Bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətini formalışdırı əmtəəşunaslıq baxımından həm obyektiv və həm də subyektiv amillərə bölünür. Obyektiv amillər içərisində bədii təyinatlı məmulatların keyfiyyətini formalışdırı amillərdən xammal və material, məmulatların konstruksiyalaşdırılması və kompozisiya həlli, tətbiq olunan müasir texnologiya, maşın və avadanlıqlar, yaradıcı insanın ustalıq qabiliyyətləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bildiyimiz kimi, bədii təyinatlı xalq yaradıcılığı yolu ilə istehsal olunan hər bir məmulatın həm qədim və həm də ənənəvi olan xammal növləri vardır ki, bunlar da kimyəvi tərkibinə, xassələrinə, təbiətinə, quruluş xüsusiyyətlərinə, emalına görə çox müxtəlifdir. Bu qrup məmulatların hazırlanmasında ən çox təbii xammaldan, müəyyən növlərin istehsalında isə səni materiallardan istifadə olunur. Bəzən xammal kimi yarımfabrikat bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə edilir. Bunu belə izah etmək olar ki, bir istehsal müəssisəsinin hazırladığı məhsul yarımfabrikat sayılmaqla digər istehsal sahəsində müvəffəqiyyətlə məmulat üçün yararlı xammal və ya material sayılır.

Hər bir təyinatlı malların keyfiyyət göstəriciləri onun istehsalına sərf edilən xammalın təbiətindən, kimyəvi tərkibindən, habelə emala yararlıq xassələrindən çox asılıdır. Bəzi hallarda lazımlı gəldikdə bu qrup məmulatların istehsalında xammal və materialların kimyəvi tərkibini dəyişdirməklə istənilən xassə göstəricilərinə cavab verən məmulatlar hazırlamaq mümkündür. Beləki, bir qrup bədii təyinatlı məmulatlar şüşədən hazırlanır ki, bunun da əsas tərkib materialı silisium oksidi, yəni kvarts qumundan ibarətdir. Təbii halda kvarts qumunun tərkibində müəyyən miqdarda dəmir oksidi vardır ki, bu da şüşə ərintisinin xassələrinə, xüsusilə onun şəffaflığına mənfi təsir göstərir. Başqa bir misalda, gildən hazırlanan bədii təyinatlı məmulatlar üçün tətbiq olunan təbii gilin tərkibində belə qarışqların olması əinidən hazırlanın məmulatların aqlıq dərəcəsinə mənfi təsir göstərir.

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bədii təyinatlı məmulatların hazırlanmasında istifadə olunan xammal və materialların mənşəyini, quruluşunu, xassələrini, emalını bilməklə istənilən keyfiyyət göstəricilərinə cavab verəcək bu qrupa daxil olan məmulatlar istehsal oluna bilər. Bu qrup malların istehsalında tətbiq edilən müxtəlif növlərdə olan xammalın məmulat üçün məqsədə uyğun olmasına bilməklə lazımi tələblərə cavab verən məmulatlar istehsal etmək mümkündür.

Yuxarıda qeyd edildi ki, bədii təyinatlı məmulatların istehsalında tətbiqinə, kimyəvi xassələrinə, quruluşuna, məmulat hazırlanmasında, emal prosesində yararlılığına görə ən müxtəlif xammal və materiallardan istifadə olunur. Bunun başlıca səbəbi xammal və materialların dəyərinin bahalı olmasıdır ki, belə halda ucuz qiymətli səni və sintetik materiallardan da istifadə etmək mümkündür. Səni materiallar dedikdə az və tamamilə təbii xammalı əvəz edə biləcək materiallar kimi başa düşülür. Hətta bəzən səni materiallar bəzi xassələrinə görə təbii materialların xassələrdən xeyli dərəcədə yüksək ola bilir. Kimyəvi tərkibinə görə bədii təyinatlı məmulatların istehsalında üzvü və qeyri-üzvü materiallar qrupuna bölündür. Üzvü mənşəli xammal və materiallara təbii liflərdən və onlardan istehsal olunan parça və trikotaj, təbii gün və xəz növləri, ağaç materialları, kağız və kapton materialları daxil edilir. Qeyri-üzvü materiallara dəmir, silikatlar, minerallar, daş növləri və s. aiddir. Qara və əlvan metallardan geniş çüzdə bədii təyinatlı məmulatlar istehsal olunur. Ağaç materiallardan müxtəlif emal üsulları ilə gözəl və yaraşıqlı bədii təyinatlı məmulatlar istehsal olunur ki, bunlar haqqında şüşə sonrakı fəsillərində geniş söhbət açılacaq.

Bəzi bədii təyinatlı hədiyyə məmulatları hazırlanır ki, bunların bəzəndirilməsində, məsələn araqçılarda, fəslərdə, yaxalıqlarda, bəzək lentlərində və krujovalarda və s. qızıl suyuna salılmış saplardan

(metallaşdırılmış) istifadə edilir ki, bunlar yeri gəldikdə mexaniki təsirlərə, temperaturaya, istilik keçirməyə, yanmaya qarşı davamlılıq göstəricilərinə malik olmalıdırlar.

Məlumdur ki, silikat materialları silisium oksidinin başqa metal oksidləri ilə, məsələn, metal oksidləri ilə həm sadə və həm də mürəkkəb birləşmələrin dən də ibarət olur. Deməli, emal texnoloji proses zamanı, daha doğrusu şüxə kütləsinin bışırılması prosesində onun tərkibinə müxtəlif təbii xammal növləri qatılır ki, alınan bışırılmış kütlədən istənilən məmulatlar hazırlanara bilsin. Yeri gəlmışkən müasir texnologiyanın inkişafı ilə əlaqədar bu qrup məmulatların hazırlanmasına süni silikat tərkibli xammal və materiallardan istifadə edilir.

Bəzi növ bədii təyinatlı məmulatlar, məsələn, kiçik heykəlciklər, papiroq qabları, stolüstü yazı ləvazimatları və s. kimi əşyalar təbii xammal sayılan mərmərdən, qranitdən, çaxmaq daşı adı altında uzun əsrlərdən bu günə qədər gəlib çatan, indiki zamanda çöl şpatı adlanan daş materiallardan hazırlanır. Silikat tərkibli təbii materiallardan hazırlanıı müxtəlif təyinatlı bədii məmulatlar metaldan olanlara nisbətən yanmayan, bərk, az elektrikləşən, yüksək termiki davamlılığı malik olan xammaterial olmaqla metaldan fərqli olaraq korroziyaya uğramır.

Bədii təyinatlı məmulatlar istehsalında bir neçə növ üzvü tərkibli xammal və materiallardan da istifadə olunur ki, buraya sellüloza, zülalı tərkibli olanlar aiddir. Belə xammal növləri həm təbii və həm də süni mənşəli ola bilirlər. Məsələn, bu qrup

mallar istehsalında daha çox ağac növləri, bitki və heyvanat mənşəli xammal növlərini göstərmək olar. Karbohidrogen tərkibli təbii xammal sırasına təbii kauçuku göstərmək olar ki, bunlardan da müxtəlif növ hədiyyə və yadigar əşyaları istehsal olunur.

Əmtəəşünəşliq ədəbiyyatlarında göstərilir ki, ümumiyyətlə istehlak mallarının keyfiyyətinin formalasdırılmasında məmulatın konstruksiyalasdırılması və emal texnologiyası vacib şərtlərdən sayılır. Çünkü məmulatın konstruksiyası onun istehlakı zamanı lazımı rahatlığın təmin edilməsində, yiğcamlı olmasında, formasının məzmunluluğunun təmin edilməsində, uzun müddət istifadəyə yararlı olmasında, estetik tərtibatında ən vacib yaradıcılıq vətəsindir.

Məmulatın forması, konstruksiyası əhalinin mədəni həyat tərzi dəyişdikcə o da dəyişə bilir.

Nəticə - Əmtəəşünəşliq baxımından bədii təyinatlı məmulatların istehsalında istifadə olunan xammal və materialların emalı texnologiyası da vacib amillərdəndir. Məsələn, mişarlanmış meşə materiallarının məmulat istehsali zamanı onun kəsilməsi, hamarlanması, bəzək işlərində oyuma sənətinin təbliği, yandırma üsulu ilə bəzi rəng tərtibatına salınması, yaxud metalların əyilməsi, döyülüb genişləndirilməsi, bəzi detalların qaynaq ediləsi, daş materiallarının asanlıqla yonulub hamarlanması, gildən olan əşyaların müxtəlif üsullarla formaya salınması, yandırılması, boyadılması və s. kimi emal üsullara yararlılığı çox əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1.Həsənov Ə.P., Vəliməmmədov C.M., Həsənov N.N., Osmanov T.R. Əmtəəşünəşliğin nəzəri əsasları. Bakı, 2003-ci il. 2.Həsənov Ə.P., Nuriyev D.Ə., Vəliməmmədov C.M., Həsənov N.N., Osmanov T.R., Babayev M.A., Səmədov E.Ə. "Qeyri-ərzaq mallarının ekspertizası" I və II hissə. Bakı, 2006-ci il. 3.Bardina R.A. Izdeliya narodnykh hudozhestvennykh promyслов i suveniry. Iz-vo «Vysokaya shkola», M., 1977 g. 4.Kagan M.C., Kos'kov M.A. Hudozhestvennoe konstruirovaniye: sistema, praktiki, sistema otsenki. L; 1973 g. 5.Akupova L.F., Pribludova C.3. Materialovedenie i tekhnologiya proizvodstva hudozhestvennykh keramicheskikh izdelij. «Ekonomika», M; 1977 g. 6.Əfəndiyev R. Azərbaycan bədii sənətkarlığı dünən müzeylərində. Bakı, Azərnəşr, 1980-ci il.

Товароведные аспекты производства изделий народных художественных промыслов.

Н.Н.Гасанов, Ф.Н.Меликзаде

В настоящей статье изучены основные товароведные аспекты народных художественных изделий, производимых из разных материалов и сырья.

Ключевые слова: Народное творчество, художественные изделия, эстетическое наслаждение, свойства потребления.

Commodity aspects of artistic products

N.N.Hasanov, S.S.Jamallı

In modern conditions, social development is one of the factors requiring political, labor, moral, literary, physical and artistic development of people. Aesthetic perception is formed in all spheres of life, for example, in labor, living, social activities, mutual relations and recreation. Everyone is trying to perceive and appreciate the beauty of each item, depending on its cultural and aesthetic taste. From here it is possible to come to a conclusion that it is a beautiful and happy man who at that time understands the magnitude of human culture by all means. The crucial role of consumer goods, including artistic folk art products, in the payment of these demands is undeniable.

People's artistic objects are national wealth of every nation. The continuation of the best creativity on the people's past is now widespread in our lives.

Key words: Folk creativity, artistic products, aesthetic pleasure, consumption properties.